

בחי יום-יום

גישתנו למצות השמיטה — הרב הלל ברוקנטל זצ"ל
דרכנו ביישומה של ההלכה בהחיישבות החקלאית — הרב קלמן כהנא
תכנון תורתי לקיבוצים הדתיים — שמואל עמנואל
חבר הקיבוץ ורכוש — הרב שמעון וייזר
החבר ורכוש הקיבוץ — הרב משה גנץ
החבר ורכוש הפרט — הרב משה גנץ
אבדן ציוד ומוסר עבודה — הרב שלמה אבינר
אחריותו של רכוז קניות — הרב רפאל אויערבך
הלכות כספים בקיבוץ — הרב שלמה אבינר
פקדונות חברים — הרב נפתלי בר־אילן
אורח צדקה בקבוצה — משה אונא
גמילות חסדים וצדקה בקבוצה — ד"ר ידידיה כהן
בעלות על "תקציב אישי" — הרב נפתלי בר־אילן
הכתובה בקיבוץ — הרב נפתלי בר־אילן
חברות נשים בועד מקומי ביישוב שיתופי — הרב יוסף אפרתי
נספח א' — תשובת הרב משה אויערבך זצ"ל
נספח ב' — חוות־דעת הרב דוד צבי הופמן זצ"ל
בחירות ומינוי נשים לתפקידי ציבור — הרב יונה דברת
הלכות לשון הרע בקיבוץ — הרב שלמה אבינר
נצירת הלשון באסיפת חברים — הרב משה גנץ
שמירת סודיות בדיוני ועדות — הרב משה גנץ
כיבוד הורים באסיפת חברים — הרב רפאל אויערבך
קריאת חמיו וחמתו בשמם הפרטי — הרב רפאל אויערבך
דין ודברים בין חבר ומוסדות הישוב — הרב שלמה אבינר
היחיד והציבור בחיים הדתיים של הקבוצה — צוריאל אדמנית ז"ל
בין הורים למחנכים — הרב נפתלי בר־אילן
האחריות - על מי? — הרב רפאל אויערבך
ההלכה ויישומה בחברה הקיבוצית־שיתופית — מאיר שילוח
קידוש בשבת בבתי ילדים — הרב רפאל אויערבך
עירוב תבשילין בקיבוץ — הרב משה גנץ

גישתנו למצות השמיטה*

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. ויפגע במקום... וילן שם כי בא השמש" (בראשית כ"ח י'). ח"ר, יעקב אבינו קפצה לו הדרך, שנאמר: ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה, וכתוב: ויפגע במקום. כי מטא לחרן, אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי, ואני לא התפללתי בו? בעי למהדר, כיון דהרהר בדעתיה למהדר — קפצה לו הארץ, מיד "ויפגע במקום" (סנהדרין צ"ה:).

מרגלית חשובה בעלת ערך רב משובצת כאן במאמרם ז"ל, והמוציאה ימצא שהדברים האלה נאמרו בכונה כדי להורות לנו את הדרך, דרך החיים, ללכת לפעמים הלאה, ולפעמים, לתכלית רצויה — יש גם לשוב אחורנית. אין לב האדם בעל-נסיון, מאיזה חוג שיהיה — לעתים כאשר ישים את עין הבקורת על דרכו בעבר — שלא ימצא את "הפרוץ מרובה על העומד". כי דרך החיים היא מלאת סיגים ומכשולים, וכשגורלנו מוביל אותנו אל אותה הדרך המובילה אותנו "חרנה", אזי רואים אנחנו בגלוי שעברנו על מקום שהתפללו בו אבותינו, ולא עמדנו שם. כלומר, אנו מכירים בתוצאות הפזיזות שבעבר, שהביאה אותנו ליד ההליכה "חרנה"...

ורעיונו זה יש בו ענין רב לא רק לאלה המתחרטים על דרכים רעות בנוגע לחוסר אמונה, אלא גם לכל עניני החיים במובנם הרוחני והחומרי, ויש בו כדי להורות תשובה ליחיד בחייו הפרטיים, ולרבים בחיים הלאומיים — לכל הדופקים על שערי התשובה, ולפי הענין שאנחנו עסוקים בו, התשובה הוראתה — תקונו של המעוות, כי כל אדם המתקן את אשר עוות, 'בעל תשובה' ייקרא לו, ואין לך אדם שאין לו צורך בלמוד הלכה זו.

* דברי התעוררות אלו נכתבו ע"י הרב זצ"ל בשנת תשי"א, לקראת השמיטה הראשונה לאחר קום המדינה. על אף השוני שבדברים אלו מאופיו של הקובץ ותוכנו — מצאנו לנכון לפרסמם לזכרו של הרב זצ"ל, אשר היה רבו הראשון של קיבוץ חפץ-חיים. תודתנו נתונה למרכז הארכיון של קיבוץ ח"ח אשר העמיד לרשותנו את המאמר. — המערכת

הרבה בני אדם, גם בעלי נפש, עברו על שעתם ומקומם, ורק חשבונם, חשבון הנפש — אותו כוח הטמיר והנעלם ברגש החרטה — החזיר אותם אל המקום שראוי להתחיל מחדש, עד כי הגיעו לשלמות כזאת, כאילו מעולם לא הלכו בדרך עקלתון.

הדברים האלה נאמרו כפתיחה לשאלת השמיטה העומדת לפנינו, וטעונה פתרון. אל נחשוב שהרבנים מתחמקים מלהביע דעה, או שהשאלה אינה מדאיגה אותם — היא מדאיגה אותם מאד, ובפרט עכשיו שהדרך לפתרון רצופה קשיים עצומים. השאלה עצמה עם כל התוצאות היא כה מסובכת, שכמעט אי אפשר עוד לבוא לחברה בהצעה מפורטת או בעמדה ברורה.

כשם שנאמר בשבת בראשית — "שבת לה'", כך נאמר בשביעית — "שבת לה'". היחיד מתנער מחיי החול לפרקים קרובים, בכל שבת — "בא שבת בא מנוחה", משתחרר מן הדאגות היומיומיות ועולה בדרגה עילאית, מסתכל על הכל בעינים אחרות וממבט אחר — נשמה יתרה שרויה בלבו של כל יחיד ויחיד. ואת אותה הפעולה פועלת השמיטה על האומה כולה, בשנת השבתון¹. הארץ, הטבע פועל על העם ומכשיר אותו ואת תכניתו לפי חפץ אלוקי — שלמים בתבניתם. לאורך כל ההיסטוריה שלנו נוכל לראות שהפרובלימה הזאת תמיד הדאיגה את האומה, — והמצוה הזאת לא נשמרה כהלכתה. בחו"ל ראו בכל זה את הסבה לאורך הגלות — "והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתתיה בהשמה מהם, והם ירצו את עונם. יען וביען במשפטי מאסו ואת חוקתי געלה נפשם" (ויקרא כ"ו מ"ג).

עוד צעירה היא ההתישבות של עמנו בארצנו. עוד דל וקטן הוא בנינו לעומת תקותנו הגדולה. עוד דקה וחלשה היא הרוח המורגשת בקרבנו מרוממותה של ארץ חמדה. עוד אין אנו ראויים להרגיש את הקדושה, ההוד וההדר המתגלמים בשמירת שמיטה ויובל. ולכן מזמן לזמן, בהגיע שנת השמיטה, מרוב דלת מצב ישובנו בארץ, היה הכרח, לפי הסכמת חלק מגדולי הארץ, להסתפק, בתור הוראת שעה, בהיתר הניתן ע"י חלק מרבני הארץ (ובדרך אגב, הרבה נמוקים שההיתר נבוסס עליהם — נופלים כעת עם הקמת מדינת ישראל, באין שלטון זר בארץ, ואין המקום כאן להאריך).

קבוצי "פועלי אגודת ישראל" רצו להראות חלוציות גם בשטח הזה. השקפתנו היא, כי אם לא נוכל למצוא פתרון דוקא בשטח זה, אזי תורתנו שהיא תורת חיים — לא תתקיים במלואה, וכמו שבשאלת החליבה בשבת הגענו ב"ה לידי פתרון, כך נגיע גם בשאלה הזאת לידי פתרון מעשי.

1 עיין הקדמת הראי"ה קוק וצ"ל לספרו "שבת הארץ" — העורך.

רגש זה של הרהור תשובה, על חטא הגורם להארכת הגלות, מוכרח להביא אותנו לידי קפיצת הדרך... ולכן עלינו להתכונן, ולדרוש מכל אנשי לב לעמוד במערכה, לשתף פעולה אתנו. — כולנו צריכים להיות בטוחים שהשי"ת יצליח את מעשה ידינו כמו שנאמר "וצויתי את ברכתי" (ויקרא כ"ה כ"א). ואם ח"ו לא נהיה זכאים לברכה הזאת, ולא נצליח להכין את הכל כדבעי, ועל ידי זה נצטרך למנוע חלב או אוכל מן הילדים, אזי אין לי שום ספק שגדולי ישראל ימצאו את הדרך הנכונה לבוא לעזרתנו (עיין סנהדרין כ"ו)².

נתאחד בתפילה לבורא עולם שנצליח לשמור על המצוה הזאת, אשר בה נשרש גאולת עולמים לעם קדוש על אדמת הקודש.

אמר ריש לקיש: מאי דכתיב (ישעי' ל"ג) "והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת"? אמונת — זה סדר זרעים, עתיך — זה סדר מועד, חוסן — זה סדר נשים, ישועות — זה סדר נזיקין, חכמת — זה סדר קדשים, ודעת — זה סדר טהרות. ואפילו הכי — יראת ה' היא אוצרו. (שבת ל"א).

אמונת — זה סדר זרעים, שהוא משקף מה רבה האמונה והבטחון, אשר עובד האדמה מאמין ובוטח בחסד עליון. רב הוא העמל שיעמול האיכר בחקלאות. משדר את אדמתו למען עשות שדות שדות, חורש במחרשתו או במעדר יעדור למען עשות תלמים תלמים וערוגות קטנות או גדולות, מרכז את רגבי העפר ומזבל, ואחרי כל היגיעות הללו הוא זורע, והוא שת כל עמלו והונו בכח הצומח, שלמעלה מהשגתו ואין לו שליטה עליו. ובצפיתו הוא מצפה לרחמי שמים ומחכה למטר השמים, שהקדוש־ברוך־הוא יתן הגשם יורה ומלקוש בעתם והארץ תתן את יבולה. ובהגיע עונת הבכורים ובשל הקציר, הוא עובד שוב כל עבודה קשה בשדה, קוצר, מעמר ונושא אלומות וגודש, דש וזורה, ובהכניסו את גורנו הביתה — הוא תורם תרומה לכהן, ובשנה השלישית והששית לשמיטה — הוא מעשר מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לעניים, ואפילו רוב עמי הארץ מעשרים חומש מתבואת הארץ, באמונתם שכך מצווה עליהם בתורה מן השמים, מבלי שתעלה עליהם רוח המושל דמלכותא דארעא בשופטים ושוטרים, בגוברים ובשרי מסים. וכן האיכר, ראשית עבודתו בשדה בשעת הזרע באמונה, וגם אחריתו — בשעת גרנו — באמונה.

ובשנת השבע, שנת השמיטה — הוא נוטש את אדמתו מלעבדה ומלשמרה, מלעבדה — בהכשרת הקרקע, כדי שתוסיף תת כוחה הצומח ביתר שאת וביתר עז. ומלשמרה — כל מה שתוציא בשנה זו. למען דעת, כי לה' הארץ ומלואה, והוא שבראה מאפס ומהוה אותה וממשיך קיומה, יאות לו השלטון לצוות "ושבתה הארץ שבת לה", ולהפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנת השבע מלבד השביתה בה. "שביעית — אפקעתא דמלכא" — המלך בטלו מלזרוע (רש"י).

ברוך ה' שיש גם בימינו שומרי אמונים, שומרי שביעית. "גבורי כח עושי דברו" — רבי יצחק נפחא אמר: אלו שומרי שביעית, דין חמי חקלא ביירא, כרמא ביירא ושתיק — יש לך גבור גדול מזה? (ויק"ר א' א'). ברוכים הם מאת ה' אשר לו הארץ ומלואה.

(הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל: "חזון יחזקאל",
על חוספתא נדה־מקואות, ירושלים תשל"ב)

דרכנו ביישומה של ההלכה בהתישבות החקלאית

א. רציפות הישוב היהודי בארץ

ההיסטוריונים המנסים להוכיח קיומו הרצוף של ישוב יהודי בארץ ישראל גם לאחר החורבן, מביאים ראיותיהם, בחלק ניכר, מתוך ספרי שאלות ותשובות בהם העלו חקלאים יהודים את שאלותיהם בעניינים הקשורים במצוות התלויות בארץ¹. ואם כי על פי זה קיים היה רצף יהודי חקלאי בארץ והתבררו שאלות הלכתיות הנובעות מכך, הרי דל היה אותו יישוב חקלאי ולא רבו השאלות והבירורים המעשיים בעניינים אלה.

ואמנם קיים היה גרעין יהודי מתיישב בארץ כל השנים. אך מצומצם היה וקטן. תלמידי הבעל שם טוב, תלמידי הגאון רבנו אליהו מוילנא ותלמידי ה"חתם סופר", בעלייתם ארצה היו מחדשי היישוב בארץ בתקופה האחרונה. אלה שחגגו לפני זמן מה מאה שנה להתיישבות בארץ — מתעלמים מפעלם החלוצי של קודמיהם, אשר לפני קרוב למאתיים שנה כבר הניחו את הגרעין הראשון לישוב יהודי המתחדש ואף קשור בחקלאות בארץ.

עליה זו היתה בעיקרה עליה של בני תורה אשר תורתם אומנותם. אך הם היו אלה אשר החלו להחיות את העיסוק במצוות התלויות בארץ ובקיומם למעשה. הספר החשוב הראשון באותה תקופה אשר הוקדש לפסקי הלכה של המצוות התלויות בארץ, היה "שערי צדק" לר' אברהם דנציג, בעל "חיי אדם" ו"חכמת אדם", אשר הופיע לראשונה בשנת תקע"ב בוויילנא ע"י הגהמ"ח. ספר זה היה צריך להשלים את שני ספריו הראשונים של הגהמ"ח ולהקל על הלומד סדר זרעים במשנה. אך עם זאת מדגיש ר' אברהם דנציג, שהגיע לחברו כשהחל להתכונן

1 יוסף ברסלבסקי: עבר ושרידים (ת"א תשי"ד) עמ' 135, 160, 162 ו-195. וע"ע תשובת ר' ש"י אשכנזי ב"מוריה" שנה ט' גל' ט"ז (ירושלים תש"מ) עמ' ו' על הפקרת שדות וכרמים בשנת ש"מ בקשר לשמיטה; וכן עי' "תרביץ" תרצ"ו עמ' 3-92 מכתב ר' אח"י סגנוניטי מחלמיד אוה"ח על הפרשת תרומ"מ, ועל שמירת השמיטה בוריעה בשנת ה' תקכ"ב. וע"ע במאמרי ב"תורה ומדע" כרך ב' (תשל"ב) עמ' 100/1.

לעלות לארץ הקודש, כדי שיהא בקי בדינים הנהוגים בארץ. הספר הודפס בשניה בשנת תרכ"ב בירושלים ובהסכמה שבראשו נאמר: "עתה תודה לה' יתברך, מרבים העם לשכון כבוד בארצנו ולחון את עפרה, ורבים משתוקקים לדברי הספר".

כשעלו תלמידי הגר"א לא"י רצו להקימה מעפרה ולחונן אדמתה ואבניה, ע"י יצירת מרכז תורני בארץ. אך יחד עם זאת רצו לחדש בה קיום מצוותיה התלויות בה ובקרקע שלה. עדות לכך הוא חבורו הגדול של ר' ישראל משקלוב, תלמיד הגר"א "פאת השולחן", אשר חובר ונדפס לראשונה בארץ ע"י הגהמ"ח בשנת תקצ"ו. ועם זאת רואים אנו אותם העולים הולכים בעקבותיו של ר' יהוסף אשכנזי, אשר עלה ארצה בתקופתו של ר' יוסף קארו, והנו מספר על המתנהגים בדרכי חסידות וזורעים מעט כדי לקיים מצוות הארץ¹. וכך כותבים גם תלמידי הגר"א, באחד ממכתביהם לגולה, שקנו קרקעות ויקנו עוד קרקעות, כדי לזכות בקיום המצוות התלויות בארץ ולזכות בכך גם את בני הגולה שולחיהם, כפי עצתו של ר' חיים מוולוז'ין, אחד מיוחד שבתלמידי הגר"א². ומעיד הג"ר מרדכי גימפל יפה, מגדולי העושים ומעשים למען יישובה של הארץ, שהתיישב בעצמו באחת ממושבות הישוב החדש — יהוד, שקדמה לפתח תקוה, שר' חיים מוולוז'ין בעצמו אמר להכין מושבות בארץ הקדושה ולקנות קרקעות שם, להושיב עליהם בני אדם שאינם מיושבי אוהל תורה³.

עדויות אלה משתלבות יפה בסיפור⁴ שתלמידי הגר"א בעלותם ארצה לקחו אתם מכוש, בהסתמכם על המדרש (ויק"ר קדושים כ"ה ה'): "כיון שנכנסו לארץ אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטען מכושיה ויפוק וינצוב ליה נציבן (=ויצא ויטע לו נטיעה), היינו האי דכתיב: כי תבאו אל הארץ ונטעתם".

ב. מצות עבודת הקרקע בארץ ישראל

אם כי הכריע ה"חתם סופר"⁵ שמצות ישיבת ארץ ישראל היא משום עצם ועוצם קדושתה, ולא רק משום המצוות הנוהגות בה, הרי יקר ערך קיום המצוות שלה גדול לאין ערוך. שנינו (ברכות ל"ה ע"ב): "ת"ר, "ואספת דגנך" — מה

1א שו"ת ר' בצלאל אשכנזי סי' ב', תשובה זו היא של ר' יהוסף ולא של ר' בצלאל, כאשר ייווכח כל המעיין בה.

2 ע' סיני ה' עמ' ס' וס"ד.

3 עי' "המעין" חשרי תשל"ג, מאמרו של ר' בצלאל לנדוי, עמ' 9.

4 עי' מוסד היסוד, הוצאת ועד הכללי כנסת ישראל מהדורא שניה (ירושלים תשי"ח), עמ' 291.

5 שו"ת יור"ד רל"ד.

תלמוד לומר, לפי שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו", יכול דברים ככתבן? ת"ל "ואספת דגנך" — הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. ופירש החת"ס⁶: ר' ישמעאל נמי לא אמר מקרא "ואספת דגנך" אלא בא"י, ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום ישוב א"י ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה ציוותה התורה "ואספת דגנך", ובועז זורה גורן השעורים כלילה, משום מצוה. וכאלו תאמר, לא אניח תפילין, מפני שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר, לא אאסוף דגני, מפני עסק התורה. ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם ישוב העולם, הכל בכלל מצוה.

ונשאלה כבר השאלה ע"י הג"ר אברהם סופר זצ"ל⁷: ולא זכיתי להבין כלל, איך ולמה מצות עבודת הקרקע בארץ ישראל, שהיא משום ישוב אר"י, תלויה ברוב ישראל שרויין בה? והעיר שם ר' יונה עמנואל הי"ו, ע"פ מקורות שציין, "שכוונת החת"ס לומר, שרק ברוב ישראל שרויין — דוחה "ואספת דגנך" לימוד תורה, אבל יש מצוה בעבודת הקרקע משום ישוב אר"י בכל גווני".

ולי נראה, שהחת"ס רצה לומר שכאשר שרויים רבים מבני ישראל בארץ ומעבדים את הקרקע, הרי מתקיים בזה יישוב הארץ. אבל אם רק מעטים בה, והארץ נתונה בידי זרים, אין בעבודת הקרקע משום יישוב הארץ. ומה שכתב "רוב ישראל", כוונתו הרבה מ ישראל⁸. וכן כתב בפרשת שופטים ב"תורת משה" (ד"ה מי האיש): בזמן שישראל שרויין⁹.

והנה מול דעתו של ר' ישמעאל האומר (ברכות ל"ה ע"ב): הנהג בהם מנהג דרך ארץ, סובר ר' שמעון בר יוחאי: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? ואמר שם אב"י, הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם.

ועי' ב"משך חכמה", פר' עקב י"א י"ג, ופר' האזינו ל"ב מ"ז, שכתב דאנן קי"ל כר' ישמעאל, דסבר הנהג בהם מנהג דרך ארץ. ועי' ביאור הלכה, במ"ב או"ח קנ"ו, סעיף א', שיחידים יוכל להמצא בכל עת לעלות למדרגה רמה זו, להיות עסקם רק בתורה, וכרשב"י. ולכלל העולם נאמר, כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וכו', כלשון השו"ע שם.

6 חידושי לולב הגזול, ל"ו ע"ב, ד"ה דומה לכוש.

7 "המעין", טבת תשכ"ט.

8 כלשון "המהולל ברוב התשבחות" בתפילת 'נשמת כל חי'; עי' סידור "עבודת ישראל", לר' יצחק זליגמן בער, וכן עיי"ש, ובסידור "צלוחא דאברהם" בהסבר — 'כי רוב מעשיהם תוהו'.

9 ומורה על כך המשך דברי החת"ס בלולב הגזול, באומרו: "אבל כשאנו מפורדים בעוה"ב בין אומות העולם, וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר' ישמעאל לרשב"י".

יקרת ערך המצוות התלויות בארץ וקיומן למעשה¹⁰, מצוות ישוב ארץ ישראל, כשהעבודה בקרקע היא גופה מצוה, והא דקיי"ל כר' ישמעאל, חייבו ומחייבים השתדלות וחיפוש דרכים, להגשים ישוב חקלאי בארץ המבוסס על יסוד התורה¹¹.

ג. ההלכה נקבעת על פי יסודותיה

כמה עקרונות יסוד ליוו אותנו בדרכנו. נדגים זאת על פי דברים שנאמרו בשעתן, בקשר למצוות השמיטה. מצוה זו תובעת יותר מרבות אחרות מסירות, התאמצות, חיפוש דרכים והכרעה הלכתית. וממנה אתה למד לשאר הבעיות. עקרון יסוד ראשוני הוא:

ההלכה נקבעת ע"פ יסודותיה היא. אין טעם המצוה, שניתן בדברי קדמונינו קובע בנוגע להלכה. לא מיבעיא לדעת הרמב"ם, הקובע¹², כי בטעמים שלו מתחשב הנו רק בתוכנה העיקרי של המצוה ולא בפרטיה — שאין מקום לומר, כי טעם המצוה יקבע משהו, בקשר לתוכנה, אלא אף לדעת הרש"ר הירש, הבונה את כל טעמיו במצוות כמיקשה אחת, המסתמכת על פרטי המצוה כולם, ועליהם מבסס הוא את הטעם הניתן על ידו, ומנסה על ידי הטעם הניתן להסביר גם פרטי המצוות — אף לדעתו ז"ל אין כל מקום לומר שהמצוה בפרטיה ובקיומה תהיה מושפעת ע"י הטעם. אין הטעמים אלא השערות אנושיות גרידא ואין הם מוחלטים, ואף כשנאמרו — אין בהם תוקף כל שהוא לערער חלילה הלכה קיימת ומקובלת¹³.

דברים אלה אמורים כלפי הטוענים לטעמה של מצוה שמיטה ומתוך כך מתכוונים לערערה במציאות ימינו. יש המסתמכים על המובא, כי השבתת הקרקע, מטרתה להשביח הקרקע המנוצל משך שנים, כדי שינוח מעמלו ויוכל אח"כ לתת כוחו ביתר שאת. והנה טוענים, שבימינו אלה ובדרכי עיבוד האדמות שבזמננו, אין צורך בשיטה זו של שמירת הקרקע; ויותר מזה, כי בדרך זו משבשים אותה, ואין שמירתה מעולה כבעיבודים במחזורים שונים הניתנים לו.

10 עי' קובץ אגרות חזון איש, חלק שני אגרת ע': תמיכה לאלה האנשים הנוהרים מאיסור ספיחים, אמנם גם זה אפשר לקרוא תמיכה למצוות שביעית במידה ידועה, אבל כמובן שומרי שביעית בגינה ובשדה במסירת נפש ממש קודמין.

11 מרובים הם מאמרי חז"ל המדברים על ערכה של המלאכה והעבודה. המאמר — "גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים" (ברכות ח' ע"א), אינו יוצא מידי פשוטו, עם כל הדרושים והחידודים שנאמרו בקשר אליו.

12 מורה נבוכים ח"ג פ' כ"ו.

13 עי' בעיקר הקדמה לספרו "חורב".

לאור ההנחה היסודית שלנו דלעיל, אין כל מקום לערער על ענין השמיטה על פי טעם המצוה הוה הניתן לה.

ד. אין בכוחן של סברות לבטל יסודות הלכתיים

ועוד, ההלכה נקבעת על פי יסודותיה היא. לא השכל שלנו יכול לקבוע מה רוצה ההלכה להשיג ועי"ז לקבוע את פרטי ההלכה וסייגיה. ההלכה המקובלת, קבעה בדרכי הלמוד שלה, המקובלים אף הם, כי איסור גילוח פאת הזקן פירושו: איסור לגלח בתער. ומי שמוריד שערות זקנו שלא בדרך האסורה אין הוא עובר על איסור זה שמן התורה. ודברים בוטים נאמרו בענין דומה לזה ע"י מרן בעל "חזון איש" באגרותיו. אמרה תורה להשמיט חובות בשנה השביעית, והלל התקין פרוזבול. אסרה תורה להלין שכר שכיר, וקבעה שהשוכר ע"י שליח אינו עובר על בל תלין. אלה הן הלכות קבועות, הלכות שנקבעו ע"י חז"ל ע"פ התורה ואלה מחייבים אותנו חיוב מלא. "דבר שאמרו חכמים שמותר ומצוה והשתדלו בתקנת מנהג זה, עבודתם הרצויה היא לשמור את דקדוק הדין, וזו הדרך הנכונה שיבור לו האדם, ולא כאותם המפקפקים... ואומרים שזו נגד כוונת התורה, וכן בעשיית פרוזבול, ושוכר ע"י שליח, שלא לעבור בבל תלין, וכיו"ב"¹⁴.

עלינו לקבל גם את מצות שמיטה בלי התחכמויות. המותר על פי ההלכה — מותר, והאסור — אסור.

עם הקמת ההתיישבות החקלאית של "פועלי אגודת ישראל" בארץ, עלתה כמובן שאלת השמיטה. לדעתי, אפשרית היתה גישה אחת ויחידה לשאלה זו: האם ההלכה מחייבת אותנו לשבות בשנה השביעית, או שהיא מתירה עבודת קרקע, בכללה או בחלקה. לדעתי לא היה מקום לבוא ולומר: אמנם ההלכה מתירה, אך אנו רוצים לשמור את השמיטה.

יחיד יכול להחמיר על עצמו ולהנזר גם מדבר מותר. צבור—הדבר קשה לו, ואסור לו לעשות זאת ולהטילו על אחרים. אפשר לדרוש מצבור מדת חסידות, בדבר שאינו מרחיק לכת כמו השמיטה. אפשר לדרוש ממנו לדקדק במצוות ולצאת חובת כל הדעות בדברים שאין חיי נפש כרוכים בהם. אך שמירת השמיטה, השבת עבודת האדמה לחקלאי, החי ומתפרנס על יבול אדמתו, ואף הינורות מאכילת ספיחים — קשה לתבוע כשאין ההלכה מחייבת דבר זה. על כן כשעלתה בעיית השמיטה, מן ההכרח שעלתה גם השאלה, האם אפשר,

או אי אפשר להשתמש בהיתר מכירת הקרקעות לשם הפקעת הקרקע מקדושתה. פולמוס "היתר המכירה" לא היה זר לנו. ידענו, כי יש השוללים אותו תכלית השלילה וידענו, כי יש המהפכים בזכותו. ברור היה לנו, כי לא בידנו ההכרעה. ומן הדין היה, כי נשאל את עצמנו אם יכולים אנו לבחור את דרך ההיתר בשבילנו. הגרא"י קוק זצ"ל¹⁴ — מבסס היתר המכירה שעליו מסתמכים כל המצדדים בדרך זו — פירסם בד' ניסן תר"ע את "אגרת השמיטה" בה הינו מעמיד את המתירים מול האוסרים בלשון זו: "טרחו גדולי ישראל... להסכים להכנס בפירצה דחוקה למצוא נתיב צר ע"פ דרכה של תורה" ומאידך — "רבים וגדולים גדולי תורה, גדולי יראה קדושה וגדולי שם טוב שתו על המתירים לערער הוראתם".

וממכתבים נוספים שלו מתברר, שהיתר ההפקעה היה טוב בעיניו בעיקר כלפי הכרמים והפרדסים שאת עבודתם יש יותר מקום להתיר. מפני שברובא זה לאוקמי אילנא, וגם לענין המסחר וההוצאה לחו"ל יש דרכי היתר שאפשר לצרפם להיתר המכירה, "אבל קרקעות הזריעה שבהם אין שייך הפסד לשנים הבאות, ועבודותיהן הן חמורות טובא" — ודאי ראוי לחפש דרכים שישבחו בהם בשביעית. הרב קוק זצ"ל פונה לראשי צבור בתביעה, שידאגו לשמיטות הבאות לסידורים שיאפשרו השביתה "לכל בעלי השדות של מזרע תבואות זרעים וירקות וכיוצא בהן, שאינם קשורים בקשרי מסחר". וכשהרחיב היתרו גם על שדות תבואה הגבילו במלאכה לעבודות דרבנן, ובמלאכות דאורייתא דרש כידוע שהעבודה תיעשה ע"י גויים דוקא.

לפנינו היתה מציאות הלכותית אשר בה הרב קוק זצ"ל, שעל שמו נקרא היתר ההפקעה, מכנה אותו "היתר של דחק", וקובע ש"באמת אע"פ שטעם יחידי אין על היתר זה בבידור, אבל מכל הסניפים יחד יוצא ענין ברור, שאין עכ"פ למחות בחזקת יד במקום הפסד של מליונים ויסוד הישוב ע"פ הטבע והמצב", ומצד שני — "חלילה להפקיע מצוה גדולה וכללית כקדושת השמיטה בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש, בחיי הנפש ממש, שלא יגועו ח"ו ברעב נפשות רבות מאין עבודה ומחיה". והנו קורא להסביר לחקלאים שדרך זו "דרך דחוק ומסוכן הוא, וראוי לכל אשר זיק יראה שמים בלבבו להתרחק ממנו בכל יכלתו".

אז הפנה אותנו רבן של כל בני הגולה, הגאון ר' חיים עוזר גרודז'נסקי זצ"ל לכתובת אחת, שתורה לנו הוראה בענין זה — כמו בשאר ענינים. הורה לנו לפנות לכתובת צנועה ובלתי ידועה אז, למרן בעל ה"חזון איש" בבני ברק¹⁴ ג

14א כל ההבאות מדברי הרב קוק זצ"ל ותיאור הדברים נמצאים בספרי "שנת השבע" במאמר: להוראת ההיתר של הגרא"י קוק זצ"ל — ועיי"ש למקורות.

14ב גם בידי אני שלשה מכתבים מהגרח"ע גרודז'נסקי זצ"ל אשר בהם מפנה הוא אותי למרן זצ"ל, עי' "האיש וחזונו" (ת"א תשכ"ד) עמ' ס"ב-ס"ה.

גאון דורנו, מרן ה"חזון איש" זצ"ל, פסק הלכה ברורה בענין זה. לדעתו אין מקום להיתר זה. אין כאן המקום להאריך בנמוקיו. ספריו פתוחים לכל. לפי הוראות אלו נסינו להתנהג. אין זאת אומרת, שבהנהגה זו לא הסתמכנו על הכרעות אלה של ה"חזון איש", שבהם היה "כוחא דהתירה עדיף". כל הקרוב לחקלאות שלנו יודע, כי רבות היו העבודות שנעשו על ידינו בשמיטה מתוך הכרעה הלכתית זו. אך עלינו לציין ולהדגיש, היתה בכך הכרעה הלכתית ברורה¹⁵.

ה. אין הנחות מוקדמות לחלותה של ההלכה

יש שרצו לקבוע יסודות חדשים, הנחות מוקדמות לחלותה של ההלכה. מצד אחד רצו לקבוע שההלכה חלה רק אם "אפשר" שכלל ישראל, הציבור כולו, ינהג בדרך זו. ומצד שני הוסיפו, שרק אם אפשר לסדר כל סדרי החיים בצורה תקינה, בלי להשתמש בעבודת גוי (גוי של שבת), רק אז הוברר שאפשר לקיים את ההלכה. ואנו חולקים על שתי הנחות אלה. בכלל אין לנו הנחות מוקדמות, אלא אותן של התורה וההלכה כשלעצמן. מחוצה לה אין אנו מכירים הנחות מוקדמות. אגב, כיום ודאי שאין נרתעים מלהעסיק גוי למעשה. יודעים ומכירים עקרונית בזכותו לקבל עבודה, עבודה מכניסה ומחייבת את העוסק בה במדינת ישראל. עדות לכך כל עבודות הבנין, ועוד עבודות נוספות; אשר יד הנכרי שלטת בהם בלי מצרים. ואף אלה אשר מתנגדים בפיהם "לעבודה זולה", מצאה לה תחליפים

15 מכתב מרן בעל "חזון איש" זללה"ה מסוף שנת תרצ"ה, ערב שנת השמיטה, אשר התפרסם רק לאחרונה (עי' "מוריה" — ירחון תורני, ירושלים, אלול תשל"ט, עמ' ג-ד). מברר עמדה זו ברורות. מוזכר שם "היתר המכירה", ושגם הוא איננו מחבצע בכל פרטיו למעשה. מדובר על כך שיש הפונים בשאלה לבירור הלכה, "וכל אחד מדחה אותם שישאלו אחרים. וסוף דבר היה שהוכרחתי — כך כותב מרן זלה"ה — להשיבם. וכאשר בלבי כדעת רבותינו, האוסרים את מעשי המכירה בהחלט, ושאין הארץ נפקעת מקדושת שביעית אף ביד נכרי, השבתי להם שאין שום היתר בדבר". ומוזכר שם שקדושת שביעית בתפוחים היא בשנה השמינית, וא"כ כל פרנסת הפועלים הנתמך בעיקרו על הקטיף והעבודה בפרדסים לא יקופח בשנת תרצ"ח (גם העבודות מותרות מפני שבמניעתן ימות כל עץ... ומפני שבשמיטות האחרונות סמכו על המכירה לא נכנסו הרבנים לברר את הדברים המותרים, ועכשיו... הוטל עלינו לברר דברים המותרים)... והנה יצא בהיתר לנטוע ירק קדם ראש השנה, ולא יהא בהם איסור ספיחין אף שנלקטין בשביעית... וכן הותר להם לדורע תבואה קדם ר"ה ולוקח התבן למקנתם, וכן הותר להם עצין שאינו נקוב תחת התקרה". ועי' ב"טהרת בת ישראל", מכתבו של מרן זללה"ה, אות א'. סיכמתי שם להתיר דבר שהיו שחששו שיגרור אחריו אי הירדת כלפי הדין. ומרן כתב בתשובה להשגה זו בין השאר: "ומי שלומד לקיים, ודאי לא ילמד מזה להתיר במקום דלא אפשר... ואם באנו לאסור לגמרי (בנידון הנידון שם), אנו מביאים את רוב העולם לידי נסיון... ומוטב לעשות כדן, מלעבור על הדין, וטוב עשה המחבר שקבע את הדברים כהלכתם".

ב"הכשרות" והתנדבויות, וגויים מועסקים בכל פינה, וכלל האזורים ובתוכם החברתיים השונים. אך עם זאת פוסלים דוקא פתרון בעיות הלכותיות ע"י העסקת גוי. כלומר, יוצרים הנחה מוקדמת, שיסוד אין לה בהלכה, כי חלוצה של ההלכה תובעת סדור אשר אין מועסקת בו ידו של גוי, וזה יסוד מחודש אשר אין לו זכר בהלכה. ההלכה קובעת ברורות, מה מותר לעשות ע"י גוי ומה אסור. התורה קובעת ברור מקומו של הגוי בארץ ישראל, ה"גר בשעריך", ה"נכרי", "שכיר ותושב" — מושגים מקובלים הם בתורה. וגם לעתיד לבוא אין הוא נפסל מלבוא במסגרת העבודה. "ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם" (ישעי' ס"א ה') — יעוד הוא לעתיד לבוא.

וכן אין מקום לדעתנו ליסוד השני. אמנם "אין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה". אך במה דברים אמורים, כשבאים לגזור גזירה ומתברר שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה. ולא נאמר דבר זה בגזירה שנגזרה ונתקבלה וחלה בכלל ישראל מאות ואלפי שנים. איסור שנקבע, גם ע"י שנתקבל — מי הוא שיוכל להתירו? שמיטה מדרבנן, שנתקנה ע"י חז"ל לפני יותר מאלפיים שנה, מי הוא שיכול להעזיז ולבטלה, חלילה, מפני שאין הצבור כאילו יכול לקיימה?

ויש גם לברר מה זה "אפשר". האפשר שתשמר השמיטה ע"י כלל ישראל? לא נעשה, בעוונותינו הרבים, כל נסיון שכזה עד עתה. ואין כל מקום להעמיד את המושג "אפשר", במקום המושג "פקוח נפש".

ואם אין חלק גדול מהצבור רוצה לקיים מצוה, האם ע"י זה פטור ממנה חלק אחר של הצבור, ובפרט אם לא נעשה נסיון לתכנן ולהכין, ליצור תנאים מוקדמים ולברר אפשרויות? האם אלה אשר יודעים חלוצה של מצוה כלפיהם, האם הם אינם מחוייבים לקיימה?¹⁶

אנו יודעים, אמרה התורה ברורות, כי בזכות שמירת המצוה הזו תחול ברכה על כלל ישראל.

דברים ברורים כבר אמר בשעתו בקשר לכך הנצי"ב¹⁷. הוא שאל שאלה פשוטה: "ומי גרע אפקעתא דמלאכא במה שהוא מונע ע"פ מצוותיה, ממה שמונע ע"י עונש?" מניעת יבול בשדה ע"י בצורת, חלילה, ומניעת היבול בשדה ע"י שמיטה, שתיהן הן הפקעת מלכו של עולם. אלא שזו ע"י עונש, חלילה, וזו ע"י מצוות התורה.

16 פעם אמרו, כי אין כל אפשרות ליישב את אר"י ע"י חקלאים יהודים. פעם אמרו, כי אין כל אפשרות לכלכל משק על יסוד עבודה עברית. האם אלה שהבינו כי יש צורך בדבר זה, האם הם נרתעו בגלל "המפוכחים" שאמרו שאי אפשר?

17 בקונטרס השמיטה שבשו"ת "משיב דבר" שלו.

וממשיך הנצי"ב: "יש לנו לדעת ולשום על לבבנו, דכמו קיום האומה הישראלית, תחת זרועות עולם, ואין קיומם ע"פ שכל אנושי הטבעי בהליכות עולם... וכך היא משונה א"י מכל הארצות, דעיקר קיומה אין על פי טבע הליכות ארצות הגויים, ואינה תלויה אלא בהשגחת ה' על פי מצוותיו".

ו. חובת ההשתדלות של היחיד ושל הציבור

ובקשר להשתדלות למצוא דרכים להקל על שמירת השביעית צריכים גם כן להאמר דברים:

קוראים אנו בתורה (ויקרא כ"ה, כ"א-כ"ב): "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נורע ולא נאסוף את תבואתנו. וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים". לכאורה אין מקום להשתדלות ואין צורך בה, אחרי הבטחתה של התורה. והאם אין עושים ע"י ההשתדלות פלסטר את מצוות השמיטה, שכוונתה, לדעות רבות אינה אלא לחנך את האדם לבטחון כה'¹⁸. אין כאן המקום לעמוד על בירור מידת הבטחון והגדרתה. נאמרו דברים מעמיקים על כך על ידי מרן זצ"ל¹⁹. אך בקשר לענין ההשתדלות עלינו להזכיר מדברי קדמונינו.

דרגות דרגות באדם. יש שדרגתו עליונה. מאלה "העוזבים כל עניני העולם הזה, ואינם משגיחים עליו, כאילו אינם בעלי גוף, וכוונתם ומחשבתם בבוראם לבד". ויש ה"עושה מצוות שלא לשמן, על מנת לקבל פרס". ובין זה לזה — דרגות. יש ה"מתעסקים במצוות על מנת לזכות בהם לעולם הבא, שהם העובדים מיראה", ויש ה"עוסקים במצוות מאהבה, כדין וכראוי עם עסקי העולם הזה", כלומר שחורשים בשעת חרישה וזורעים בשעת זריעה²⁰. יש העושים רצונו של מקום

18 כמובן שאין לאמר שהתורה תלתה קיום מצוות שמיטה בהגשמת הברכה, ואם אין רואים חו"ח בהגשמתה, פטורים מלקיים המצוה.

בירושלמי (תגינה פ"א ה"ב) ספרו לנו חז"ל על אלישע בן אבויה, שראה ביום אחד "אדם אחד שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושלה את האם וירד משם והכישו נחש ומת. אמר: כתוב 'שלה תשלה את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים', איכן (=היכן) היא טובחו של זה? איכן היא אריכות ימיו של זה?" אלישע בן אבויה מתוך מה שחשב שראה, שלא נתקיימה ברכת התורה בפלוני, בקיימו מצות התורה שמחן שכרה בצידה, הרחיק לכת והפך ל"אחר". ויסודו של דבר היה ש"לא היה יודע" — כדברי חז"ל — את כוונת התורה בברכתה, ברגע שהסיק מסקנות מכך שלא ראה את קיומה.

מצוות שביעית לא ניתנה על תנאי שתחקיים הברכה, ואין מניעת הברכה חלילה פוטרת מקיומה.

19 עיין "חזון איש" — על עניני אמונה ובטחון ועוד, פרק שני.

20 עיין רמב"ן על התורה, ויקרא י"ח ד'-ה'.

שמלאכתם נעשית על ידי אחרים ומתקיים בהם "ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם" (ישעי' ס"א ה'). ויש העושים רצונו של מקום, שמלאכתם נעשית על ידי עצמם, ומתקיימת בהם הברכה "ואספת דגנך" ברכה שהובטחה "אם שמע תשמעו... לאהבה את ה' אלקיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם". ואם נעמיד אלה מול אלה, הרי שהראשונים בדרגתם נעלים וגבוהים מהאחרונים²¹. אלה פרנסתם שלא בהשתדלות ואלה בהשתדלות²².

והנה אין ספק שיש גם בדורנו אנו מ"עדת ה' שחלקם בחיים", כהגדרת הרמב"ן — ובנסתרים תחפשים. פרקו מעליהם עול דרך ארץ, ללא השתדלות בפרנסה, ללא השתדלות ברפואות, ללא השתדלות למעמד בחברה, ללא אגוד מקצועי וללא מאבק לשכר ולדרגת משכורת. אך האם מתוך כך אפשר לאמר, שלאנשים כמונו, כמדתנו, הנוהגים בהשתדלות בכל שטח ושטח, תהא אסורה השתדלות כשטח אחד, — בנסיון לקיים מצוות התורה?

צא וראה, מקבילה למצוות שבת השנים — השמיטה — שבת הימים, שבת בראשית. והנה נאמר במצוות שבת: "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ' ט'). ומפרש רש"י (שם): "תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נודמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת". מקור דברי רש"י אלה מובא ברמב"ן (שם) מהגמרא (ביצה ט"ז): "תניא, אמרו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. כיצד? מצא בהמה נאה, אומר תהא זו לכבוד שבת; למחר מצא אחרת נאה הימנה, מניח השניה ואוכל את הראשונה... אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר ברוך ה' יום יום יעמוס לנו". ותמה הרמב"ן, שבפירושו הכריע רש"י כשמאי ולא כהלל, והרי הלכה כדברי בית הלל²³. אלא שבסיכום הדעות אומר בעל "חפץ חיים" (ב"משנה ברורה" סי' ר"ו ס"ק ב'): "הסכימו הרבה פוסקים, שגם הלל מודה שכדברי בית שמאי עדיפא טפי, אלא שהיה בוטח בה', שבדאי יזמין לו לשבת מנה יפה משאר הימים, וכדי לחזק מדת בטחונו היה נוהג כן. אבל בשאר כל אדם, שאין בטחונו חזק כל כך, גם הוא מודה דכשמאי עדיפא טפי".

ואנן מה נענה אבטרייהו?

והנה בשמיטה הוכחה ברורה שלא נמנעה מאתנו פעולה של השתדלות אף שההבטחה קיימת. כשעלה עזרא מבבל לארץ ישראל וקידש את ארץ ישראל

21 עיין ברכות ל"ה ע"ב, ותוס' שם, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום.

22 ועיין רמב"ן, ויקרא כ"ו י"א, מה שכתב בענין הרפואות. יש "תרעא דלא פתיחא לאסיא" — שער שאינו פתוח לרופא ואינו מזדקק לו; ו"הדורש השם בנביא, לא ידרוש ברופאים, ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'"; ויש המזדקק להם, ורשות ניתנה לרופא לרפאות.

23 עיי"ש בדברי הרמב"ן, שמחלוקת בית שמאי ובית הלל היא.

לחייבה במצוות התלויות בארץ, ושביעית בכללן, הניחו כרכים מסויימים ולא קדשום, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. וכאור בהיר מאירים דברי מרן זצ"ל²⁴ בהסבר הברכה שניתנה לשומרי שביעית:

"והא דכתיב וכי תאמרו מה נאכל וגו' וציויתי את ברכתי — אין הכוונה הבטחה שלא תבא לידי פיקוח נפש על ידי חסרון תבואת שנה שביעית, אלא הבטחת ברכה בשביל שמירת שביעית, ו"מה נאכל" דכתיב, רצונו לאמר, לא כמו שתחשוב בדרך הטבע, ששביחתך תביא לך הפסד ותחיה בחיי צער, אלא אצוה לך את הברכה. והבטחה זו אפשר שיגרום החטא לקפחה; וגם הברכה אינה אלא לכל ישראל, אבל היחיד יוכל ללקות בשביל חבירו. ומצוות שביעת שביעית נדחית מפני פקוח נפש, ככל מצוות התורה, בשעת מצור ומלחמה, ואין להם לחם לאכול. ובוה ניחא, שהניחו כרכים מלקדש, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, ולא סמכו על הבטחת ברכה בשישית, דודאי גם עניים בכלל ברכה, אלא שראו שגברה העניות, ולא אמרה תורה לסמוך על הברכה להמנע מהשתדלות, המחויבת בדרכי הטבע. והברכה נאמרה אחר שעשו את ההשתדלות, או במקום שנפטרו מהשתדלות. ועד כמה להשתדל, מסור לחכמים על פי עיון התורה ברוח קדשם".

ז. החליבה בשבת

עקרונות מנחים אלה מתייחסים כאמור וכמובן לא רק לשאלת השמיטה. מתוכם, יש לגשת להקמת רפת במשק החקלאי ולפתרון הבעיות הקשורות בשבת. והוא הדין ללול. ובה במידה יש לדאוג לנטיעת עצי פרי ולפתרון בעיות הקשורות באיסור הרכבת כלאים, ובעיות ערלה ונטע רבעי. ויש אתנו צורך, ויש גם מקום להדגים גישתנו בקשר לבעיה אחרת.

הרפת מהווה ענף חקלאי מרכזי ונכבד מאז החלו בחקלאות בארץ. הפחידו אותנו בכך שלא נוכל לקיים רפת רנטבילית, אם לא נזרע בקיץ ושכולת שועל יחד. זו נראתה בעיני רבים, שלא רצו לטרוח ולחפש דרכים אחרות, כדרך ההזנה היחידה הטובה לפרות. והיתה כאן שאלת כלאי זרעים שנפסקה לאיסור ע"י רובם של גדולי הפוסקים. נמנענו מזריעה זו וחיפשנו דרכים אחרות. ואכן הן נמצאו, ובעיה זו הנה כה מזערית וכה בלתי חשובה, וכמעט מגוחכת בעיני החקלאי של היום, שלא נתעכב עליה. אבל נדמה לנו שהיה עלינו גם להזכירה.

24 חזון איש שביעית סי' י"ח ס"ק ד'.

אבל היתה שאלה הקיימת גם כיום. שאלת החליבה בשבת. אין צורך להסביר שעם פיתוח משק חלב אינטנסיבי, והפיכתה של כל פרה לבית חרושת המספק חלב, נראה כבלתי אפשרי להימנע מחליבה בשבת. בעיה זו היתה קיימת גם בעבר, אבל היא לא היתה כה בוערת. הפרה "הערבית" לא סיפקה אותן כמויות של חלב ולא סבלה אותו סבל בהימנעות החליבה, והגוי היה מצוי בחוץ לארץ לביצוע החליבה בשבת ולא רק בשבת. עם הרפת המודרנית עלתה השאלה בחריפות. היו שהציעו לחלוב לאוכלין, ומצאו בדרך זו צד של היתר. אבל למעשה חליבה לאוכלין היתה בלתי מציאותית. ההלכה דרשה שהאוכלין יספגו את החלב, הפסק תבע שגם עם צאת השבת לא יפרידו בין האוכל והחלב. ובדרך חליבה זו היה בטוח ההפסד לא רק של החלב אלא גם של האוכל, אלא אם כן היה מדובר בבעל פרה אחת או שתיים שהשתמש בחלב לצרכי ביתו.²⁵

וזכורני את בקורי אצל הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל²⁶, כשדנתי לפניו בשאלת החליבה, סיפר לי כי הגרא"י קוק זצ"ל בהיותו כבר על ערש חליו, זמן קצר לפני פטירתו, אמר לו בפירוש שאין להתיר חליבה לאוכלין בשום אופן²⁷. והדבר בא ליד ביטוי ברור בתשובתו של הרב קוק זצ"ל בספרו "דעת כהן" סי' רל"ה, בה קבע ברורות: "כי חליבה בש"ק ע"י ישראל הוא איסור גמור וחילול שבת נורא, וח"ו להורות בזה צד קולא. ואין שום דרך כי אם לחלוב בשבת ע"י נכרי כמו שעשו אבותינו מעולם, ובכלל אי אפשר לישוב יהודי שלא ימצא בתוכו ג"כ נכרים אחדים... וחוקי תוה"ק הם בודאי יותר חזקים באין ערוך מכל מנהגי בדאות שבדאו להם אנשים".

ויועתק בזה מכתבו של הגרא"ז מלצר שפורסם ב"שערים" מיום ב' שבט תשי"ז:

יום ועש"ק ג' מ"ח תרצ"ט, פעה"ק ירושת"ו.
מע"כ ידידי הרב הגאון הנעלה סוע"ה כש"ת מוה"ר חיים זבולון חרל"פ שליט"א, רב דראשון לציון.

- 25 עי' "הר צבי" (להגאון רצ"פ פרנק זצ"ל) או"ח סי' ר'.
26 ועי' "האיש וחזונו" (עמ' ע"א) מה שמובא שם בענין זה בשם הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל בעל "אבן האזל".
27 ב"הדה" (ירחון) שנה י"א חוב' י"א [ירושלים מנ"א תרצ"ו] פורסם מכתבו של הרב צבי יהודה הכהן קוק (זצ"ל) הכותב: ... הנני מוסר בזה לפרסום את דברי מרן אבא הרב הכ"מ זי"ע בענין זה, שאמר לי בחדשים האחרונים לחייו אתנו פה, בזה הלשון: "על כל ההיתרים האלה של חליבה לתוך כלי על גבי פת או שאר אוכלים, או בשאר שינויים בפעולה, איני מסכים ואין לסמוך כלל, ורק למי שיודעים שיחלוב על גבי קרקע לאיבוד — ואם אי אפשר לעשות על ידי נכרי — אין למחות".

שלום וברכה,

מכתבו קבלתי והנני להודיעו, כי מעולם לא כתבתי להרב ד"ר אורבך²⁸ היתר ע"ד חליבה לתוך האוכלין. כמדומה שאמנם באו אלי אברכים בשמו לשאול, ושלחתי אותם לשארי הגרצ"פ שליט"א, ומתחלה צדד להתיר, אך כשנודע לו שאין עושים כהוגן ושמים רק מעט אוכלין — אסר. וכבר היה לכולנו מכתב שאלה מאת הפועמ"ז, וכתבנו אנכי והגרצ"פ שליט"א והגאב"ד מפ"ת שליט"א, שבאם יהא האוכל מרובה — יש אוסרים ויש מתירים, ובלא אוכל מרובה אין שום היתר.

אגב אודיע, שכשהי' מרן הגאון מוהרא"י קוק זצ"ל בחיים, הלכתי אליו בנדון זה ע"פ בקשת הרב ד"ר אונא ז"ל, והוא צעק על ההצעה ואמר שח"ו להתיר, שהוא יודע מן הנסיון שכשעושים היתר ע"פ תנאים — ההיתר מתקיים והתנאים אינם מקיימים, ורק אחר פטירתו כשגברו המאורעות היו הדברים שכתבתי.

אשאר בזה ידידו דוש"ת,

איסר זלמן מלצר

מלפנים אב"ד ור"מ סלוצק

וכעת ר"מ ראשי להישיבה וראש המוסד הכללי "עץ חיים" בעיה"ק ירושת"ו

היו אמנם שהסתמכו על היתר שניתן להם כאילו ע"י הגרצ"פ פרנק זצ"ל, לחלוב על גבי צבע לשם אוכלין. הצבע היה צריך למנוע את שימוש החלב לשתיה ולהביא לידי כך שאפשר יהיה להפכו רק לגבינה. ב"שערים" מעש"ק ב' שבט תשי"ז פרסמתי בענין זה דברים דלהלן: ובנוגע לחליבה על צבע של גבינה, אמנם הסתמך פעם מי שהוא על פסקו של הגרצ"פ פרנק שליט"א, אך בשעתו כבר פרסם בשמו רבו הבלתי נשכח של כפר חסידים הרה"ג רמ"ש קרול זצ"ל מעל דפי העתונות, כי הגרצ"פ פרנק שליט"א הודיעו במפורש, שאין כל יסוד להסתמכות זו. הוא לא התיר את הדבר.

ב"קובץ על יד" כרך ג' ח"א עמ' פ"ד (ירושלים תשכ"א), פירסם הרב א"י זסלנסקי ז"ל מכתב להרב כ"פ טכורש אשר בו הינו מודיע בשם הגרצ"פ פרנק: א. במקום שיש איזו אפשרות שהיא לחלוב ע"י נכרי — אין להשתמש בשום היתר,

28 הכונה לרב ד"ר משה איערבך זצ"ל מפתח-תקוה, אשר היה באותם הימים מורה ההוראה של חברי קבוצת ההתיישבות בנגדה, ועמד כמו"מ הלכתי עם הגרא"ז מלצר זצ"ל בענין זה — עי' בספר "זכרונות הרב משה איערבך" (הוצאת "המעין", ירושלים תשמ"ב), עמ' 102-104. — העורך.

אלא דוקא ע"י נכרי, או ע"י מכונות חשמליות בהתאם לסדור המתוקן ע"י הרבנים, בקבוצים הדתיים. ב. אפילו במקום שא"א בשום אופן לקיים כפי האמור בסעיף א', דעתו דעת תורה, שאין להשתמש בחליבה ע"ג אוכל, ואומר שיש לבטוח בהקב"ה ולחלוב ע"ג קרקע במקום שאי אפשר ע"י נכרי. ג. כאמור מי שמתקשה לקיים את הדין כהלכתו וכמאמרו (ולא יציית לחלוב ע"ג קרקע), יורו לו — למעט באיסור — ולחלוב על גבי צבע, באופן שלא יהא אפשר להשתמש בחלב לשתייה, כי אם לעשות מכך אחר כך גבינות לאכילה. ובפירוש הדגיש מרן הרב הגאב"ד שליט"א הנ"ל שאין לכנות זה בשם "היתר", אלא הדברים אמורים כנגד יצר הרע "למעט באיסור", שלא להכשל באיסור חמור וגמור של חלול שבת נורא. והעצה של ה"צבע" הוא כעין "מוטב שיאכלו בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות". כפי שאנו רואים בספר הנ"ל עמ' פ"ו נשלח העתקו של המכתב להגרצ"פ פרנק ונאמר עליו שהוא נכתב בשם הגרצ"פ. הוא הובא לדפוס עוד בחייו של הגאון רצ"פ פרנק אך בזמן הדפסת הספר הלך הגרצ"פ לעולמו. מכתב זה הועתק גם בשו"ת הר צבי או"ח ח"א בעמ' רל"ט.

גם כאן דוגמא לדרך ההלכה שנקטנו בה. דבר המותר ע"פ פסק הלכה — מותר. דבר שאיננו מותר אלא שבא רק למעט תפלה, מי זה שיהא סבור שכך אפשר לבנות חיים של תורה, מבוססים על פסקי הלכה ברורים. ומתוך סבל רב הגיעו להסדר של חליבה אוטומטית בשבת. סבל של שנים, בהם בחלק חלבו ע"י גוי ובחלק חלבו לאיבוד.

לא היתה דרך אחרת להשתמש בחלב של שבת אלא בחליבתו ע"י גוי. ואמנם שנים רבות חלבו במסגרתנו ע"י גוי. אבל לא בכל מקום ניתן הדבר. היו מקומות שהעסקת גוי היתה כרוכה בסכנת נפשות, ושם חלבו חברינו, במסירות נפש ממש, משך שנים לאיבוד. בתקופה שהפרוטה לא היתה מצויה כלל וכלל, הקריבו קרבן כלכלי עצום למען שמירת השבת.

וזכורני שמרן בעל "חזון איש" איוה בכל נפשו להגיע להסדר זה של חליבה חשמלית. פרטי פסקו פורסמו בחייו, ואפשר למצוא אותן ב"חזון איש" או"ח מועד סי' ל"ח ס"ק ד'. כל עוד לא היה קיים סידור לחליבה חשמלית כתב מרן (שם סי' נ"ו ס"ק ד') "ומ"מ חייב כל אדם להשתדל לחלוב ע"י א"י שזו דרך הישרה ע"פ התורה וסופה להתקיים וכן נוהגין בכל המקומות שהשבת אצלן ביוקר". ובהמשך מסביר מרן וזללה"ה שאין להיגרר אחרי נקמנות ומתוכה להמנע מלהשתמש בגוי.

אף עזר וסייע לנו מרן לרכוש מכונת חליבה חשמלית ראשונה, בכדי שנוכל לבצע בה חליבה אוטומטית בשבת. והכסף הראשון לדמי קדימה — בו בזמן שהכסף לא היה בנמצא אצלנו — קבלתי בהלוואה ממרן, הלוואה שזכיתי

דרכנו ביישומה של ההלכה בהתיישבות החקלאית

להחזירה ממכירת זכויות התוספת של קצור הלכות של מצוות התלויות בארץ ל"קיצור שולחן ערוך".

וגם בהמשך כשהיה צריך לשלם את מחיר המכונה, זירז בענין זה מרן זלה"ה כפי שיתברר מהמכתב הרצו"פ המתפרסם כאן לראשונה בשלימותו:

שלו'

המכ"ז ר' יוסף בכרך נ"י מקיבוץ "חפץ חיים"²⁹ מסר את הבאים. כידוע שאלת החליבה בשבת היא שאלה כבדה המתלבטים בה זה שנים רבות. הקיבוץ כידוע עומד על משמרתו, אף בזמן שעולה להם במחיר היותר גדול, ועתה עומדים לפתור את השאלה בפתרון היותר רצוי גם להם גם לכל הישוב כולו, והוא לחלוב ע"י מכונה אוטומטית, וכבר קנו את המכונה מזמן, ועכשו הגיעה ארצה, והנם צריכים לגמור את התשלום ולקבלה לרשותם, והרב הרצוג שליט"א הבטיחם שלש מאות לא"י על זה, ואמר קודם נסיעתו שיקבלו את הכסף בביתו, אבל בביתו נתנו רק חמשים לא"י. אחשוב לזרז את ברית השבת וקופת הרב, להשתתף עמם בענין הגדול הזה, וכונת הרב כמשוער ג"כ להשתתפותם של הנ"ל, מובטחני שיעשו מה שאפשר בזה.

שלו' בכפילא דו"ש אי"ש

יום ה' י' מנ"א תש"ו, בני ברק.

בדוגמאות אלה אין אנו רוצים לנקוט עמדה ולהביע דעה בנוגע לדרכי הוראה. יש מקום לדון בדברים, אך אין כאן המקום לכך. הם באו רק להראות מה היתה דרכנו בקבלת פסק, בבקשתו ובהכוונת דרכנו ע"י הוראה שנתקבלה. וכך זכו ישובינו ע"י עקביותם בשמירת ההלכה, ע"י בקשת הוראה הלכתית ברורה ופסק הלכה האוסר את האסור והמתיר את המותר, לפעמים מתוך קורבנות עצומים, להגיע לידי פתרון הלכתי של בעיות ולהכוונת דרך לכל הרוצה בדרך ה' — זו הלכה ברורה בשתי שאלות יסודיות אלה במשק החקלאי, בשאלת השמיטה ובשאלת החליבה. ונדמה לי שמותר לומר, שע"י עמדתם של חברינו בשאלת השמיטה זכו הם לראות בהחייאתה של מצוה יקרה זו באוכלוסיה שומרת המצוה בכלל, וזכו גם לכון דרך לפתרון בעית החליבה בשבת.

הזכרנו רק אחדות מהשאלות והבעיות. ועלינו לזכור, על "המכון לחקר

29 יצויין במיוחד חלקו של חברנו ר' יוסף בכרך הי"ד שנפל צעיר לימים. הוא היה מהחלוצים הראשונים שנרתמו לחקר בעית החליבה החשמלית והתאמתה לחליבה בשבת. פעולותיו בשטח זה היוו את היסוד לבאים אחריו בהמשך פעולה זו. תעמוד לו ולורעו אחרי זכות גדולה זו.

החקלאות עפ"י התורה", לטפל בכל האמור, במסגרת של סקטור חקלאי, אשר רוב רובו לצערנו איננו מדע בכלל לקיום הבעיות האלה ואינו מעונין בפתרון. ובעיות אלה תובעות אף השקעות כספיות לשם פתרון מחד, ומאידך ייקור התוצר החקלאי של שומר התורה, איננו נלקח בחשבון כלל בקביעת מחירי השוק של אותו תוצר, מפני שיש המייצר אותו ללא הזדקקות כלל לבעיות הקיימות אצל החקלאי שומר התורה.

באזירה זו — שאפשר בהחלט לכוונת אותה אזירה עוינת לפתרון הבעיות, החלנו לפעול. מעמס הפעולה — על אותם ישובים חקלאים מועטים, המכירים את הבעיות ורוצים לפותרן בדרך הנאותה.

לסיוע ולעזר לאותם מתישבים, בא "המכון לחקר החקלאות על פי התורה", אשר מנסה למצוא פתרונות לבעיות, לייצץ, להדריך ולעורר תודעה בצבור החקלאים ובצבור הכללי למיגור הענינים הנוגעים בחקלאות על פי ההלכה. נערך מחקר, נעשו נסיונות חקלאיים בתנאים מעבדתיים, והוסקו מסקנות מכך גם לשדה עצמו.

לראשונה הוחל בחיפושי דרכים מקצועיות לפתרון הבעיות השונות. משך הזמן אורגנו שיעורים, סמינריונים, הופצו חוברות הדרכה, פורסמו מאמרים. ובמשך הזמן התברר הצורך לפתח גם את הבירור ההלכתי. הוקמו למטרה זו צוותות, אשר מקיימים קשר קבוע עם גדולי תורה בבעיות הנידונות. הוכר ההכרח לחנך תלמידי חכמים שיעסקו במקצוע זה של מצוות התלויות בארץ, והקימו "בית מדרש להלכה בהתישבות החקלאית", ומחלקה הלכתית של המכון לחקר החקלאות.

ראינו מחובתנו, להחזיר תודעה של הבעיות בקרב ציבור הרבנים והצרכנים שומרי התורה בארץ. ימי עיון, שיעורים, מגע יום-יומי עם משרדי רבנות ועם העוסקים בהשגחה על כשרות המוצרים החקלאיים בארץ — הינם הדרכים בהם מטפלים זרועותינו השונות.

ולא רק החקלאי מזדקק כיום לחקר החקלאות ולבירור וליבון המצוות התלויות בארץ ובחקלאות, אלא גם הרב והצרכן שומר התורה. רבות הן הבעיות שעדיין לא נפתרו. חדשות צצות ועולות מדי יום ביומו. המלאכה מרובה ואין אתה בן חורין להשתחרר ממנה.

תכנון תורתי לקבוצים הדתיים

התנועה הקבוצית מקדישה בשנים האחרונות מאמצים רבים לנתוח המבנה החברתי, המשקי והכלכלי של הקבוץ. המחקרים האלה נעשים מתוך ההכרה שלא ניתן לפתור את הבעיות הרבות בצורה שגרתית אלא שיש צורך וגם אפשרות להעזר בענפי המדע השונים, כדי לקבוע את גורמי הבעיות ולמצוא את פתרונן.

מתוך ההכרה שבעיות כלכליות-הלכתיות של המשק החקלאי הדתי ניתנות לפתרון בעזרת המדע, הקימו המשקים של פא"י לפני שנים רבות את המכון לחקר החקלאות על פי התורה. עבודות חשובות עשה המכון הזה וגם מצא פתרונות נאותים לבעיות החקלאות בקיום המצוות התלויות בארץ, אבל עדיין אין לנו מוסד שיעסוק בבדיקה ונתוח המבנה של הקבוץ הדתי בכללו. כל המחקרים, הן של אנשי מקצוע בתנועה הקבוצית בכללה, הן של המכון לחקר החקלאות על פי התורה, לא יעמידו את הקבוצים הדתיים על בסיס תורתי איתן, כל עוד לא נכין תקנון כולל ותוכנית מעשית לקבוץ תורתי, כלומר לחברה שתופית תורתית על כל שלוחותיה.

בספר "משנה לשנה" (שנתון תשכ"ג בהוצאת היכל שלמה, ירושלים) נתפרסם התקנון של אגודת רבני ירושלים שהתכוננה לצאת להתישבות לפני כששים שנה. על התקנון חתמו בין השאר ר' דוד בהר"ן, ר' י. מ. טוקצינסקי ור' צ. פ. פראנק, זכר צדיקים לברכה. בתקנון זה אין מחיצות בין הקודש ובין החול; את הקודש רצו להשיג בעזרת החול ואת החולין רצו לקדש בעזרת הקודש. מבחינה תאורטית מרחק גדול בין התקנון הזה ובין התקנון של הקבוצים הדתיים. התקנון שלנו דומה לתקנון של כל הקבוצים בארץ, חוץ מכמה שנויים, שכמובן אין לזלזל בהם כל עיקר, המעיין במבנה של הקבוצים הדתיים רואה שכל המבנה אינו מבנה של לכתחילה אלא של דיעבד. הקבוץ התורתי לא הוקם לפי תכנית ולפי הנחיות ברורות איך להקים משק וחברה דתית שתופית. מתוכניותיו של הקבוץ החילוני נמחקו וסולקו כל הדברים שהם בנגוד להלכה, הכניסו לתוכו את החובות המוטלות על הפרט ועל הכלל ע"פ התורה וכך נוצר הקבוץ התורתי.

לכאורה הכל "כשר", אבל למעשה נשאר המבנה התחוקתי וגם המבנה המעשי של הקבוץ הדתי מבנה שמהרבה בחינות אינו יעיל, אינו נוח ואינו חינוכי להגשמת

המטרה (שהיא בשבילנו רק אמצעי): להקים משק וחברה דתית שיתופית למופת. את הקבוץ התורתי של היום — עם כל המעלות שבו ועם כל הישגיו — אפשר להשוות לבית כנסת שסדרו בחוך בית שלא תוכנן ולא נבנה עבור בית כנסת. ואילו הקבוץ שיש לשאוף אליו, דומה לבית כנסת שתוכנן והוקם למטרה זאת. כמובן שגם המבנה היעיל והחנוכי ביותר שמתכננים עבור קבוץ דתי אינו שווה אם לא יודעים למלא אותו תוכן, כמו שבית כנסת המפואר ביותר אינו שווה אם אינו מהווה מרכז לתורה ולתפלה.

אחד הגורמים, שאפילו בקבוצים של "פועלי אגודת ישראל" לא יחסו חשיבות מספקת ליצירת הכלים הדרושים להפעלה תקינה ויעילה של המבנה הכלכלי והחברתי שנקרא "קבוץ תורתי", היא ההנחה שהעיקר והיסוד הוא שהכל מתנהל על פי ההלכה הפסוקה של המרא דאתרא. לכן יש להדגיש שעצם המחשבה שקבוץ, בו מתנהלים כל העניינים בהתאם לפסקי ההלכה של הרב, מהווה חברה תורתית אידאלית, אינה אלא אשליה חמורה. חוסר המסגרת המתאימה והיעילה מפריע בביצוע השאיפות הרבות וגם ממעט את ההשפעה החנוכית על הנוער ועל ילדי הקבוץ. חברה כזאת יכולה להיות רחוקה מאידאליזם ואף בלתי חינוכית. וראוי להסביר למה חברה כזו שמתנהלת דק: על פי הכלל של "הרב מרשה" או "הרב אינו מתנגד" היא עדיין לא החברה, לה אנחנו שואפים.

והנה כמה דוגמאות לכך:

א. ישנן הלכות שאפשר לעקוף אותן על ידי יצירת מצב של שעת הדחק או בדיעבד. ע"י חוסר התחשבות בהלכות חול המועד לפני החג או חוסר התחשבות בהלכות שמיטה לפני שביעית, אפשר להגיע למצב של שעת הדחק; חוסר הכנות לקראת שבת שבגללו יש לעשות עבודה (לא מלאכה!) שהיה אפשר למנוע אותה; חוסר התחשבות בזמני התפילה מצד מכון הענף, שבעקבותיו אין יכולים להתפלל בצבור; חוסר התחשבות בתענית שבעקבותיה קשה להשלים את התענית.

ב. ישנם דברים בהם ההלכה היא ברורה, אבל מי שאינו נוהג לפי ההלכה אינו נקרא עבריין. קשה לפסוק שאסור לקבל חבר שעליו יודעים שיתפלל בצבור רק בשבתות ובמועדים או ישתתף בשיעורים רק בשבת.

ג. ישנם דברים שאינם תלויים בפסק ההלכתי של המרא דאתרא, מכיון שנוהגים להיות מן המהדרין (עניני כשרות ופסח).

ד. ישנן הלכות, בהן ההלכה לא קבעה בדיוק את הכמות, כגון לימוד תורה, כבוד אב ואם, לשמח את אשתו בשנה ראשונה, בקור חולים, הכנסת אורחים, עזרה לחבר וכו'.

ה. ישנן הלכות שהן בלי ספק מצוות חשובות ביותר, אבל קשה להגדיר אותן

כמצוות שכל אחד מחויב לקיימן, משום שלא כל אדם מסוגל לכך (הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו).

ו. ישנם הרבה מצבים בהם ראוי להתנהג לפנים משורת הדין, בלי שיש על זה פסק דין ברור מהרב.

דוגמאות אלו מראות שלא הכל תלוי בפסק דינו של המרא דאתרא, ולכן יתכן מאוד שהמצב הדתי עלול להיות רחוק מאידאלי כאשר הכל תלוי אך ורק בדעה ההלכתית של הרב (דוגמה קלסית לכך מביא הרמב"ן בתחילת פרשת קדושים בהגדרתו של "גבל ברשות התורה"). לכן עלינו להסיק מכאן מסקנה ברורה שאסור לנו לבנות חברה תורתית שבנויה אך ורק על ה"כן" וה"לאו" של הרב.

על הקבוץ הדתי מוטל התפקיד להיות דוגמה של השלטת רוח התורה בכל ענפי המשק. כדי להגיע לכך יש להכין תקנון תורתי ותכנון מפורט עבור חיי הקבוצה. כמובן שהתכנון המעשי עולה בחשיבותו על התקנון התאורטי, אך אל לנו לזלזל בתקנון מדויק ומבוסס שילווה את התכנון ויראה לקבוץ את הבסיס ההשקפתי של חיי תורה משותפים. בתקנון יהיה אולי גם מקום לצטט את דבריהם של גדולי ישראל שהמליצו על צורת חיים משותפת כיסוד לחברה תורתית מושלמת. נזכיר כאן רק את ר' יעקב עמדין, הרב חיד"א ור' יעקב מדובנה שכתבו על היתרונות של חיים קבוציים (ראה פרק "קנין וחברה" בספר "מערכי לב" להרב א. בר שאול, עמ' 179-187).

להלן כמה דוגמאות לשנויים בתקנון ובתכנון, כדי להסביר את ההבדל בין המבנה של הקבוץ הדתי כיום לבין המבנה אליו יש לשאוף.

קבלת חברים

בתקנון כתוב שחבר שאינו מתנהג לפי התורה איננו יכול להיות חבר. להגדרה סתמית זו לא ניתן אף פעם פרוט נוסף. נשאלת גם השאלה אם זה באמת מספיק. האם אין צורך שלכל חבר וחברה שרוצים להתקבל בקבוץ, תהיה ידיעה מסויימת בתורה ובהלכה?

מנוי בעלי תפקידים

במנוי בעלי תפקידים אין מתחשבים מספיק בדיעות המיוחדות בהלכה הקשורות בתפקיד זה. כמעט בכל ענף במשק יש צורך להיות בקי בהלכות מסוימות. גם טרם ניתנו הנחיות לחברים, מתי לעשות שאלת חכם. בהתאמתו התורתית של המועמד מתחשבים היום כמעט רק בתפקיד של מרכז המועצה

הדתית, ודוקא זה כמעט התפקיד היחידי שגם "עם הארץ" מוחלט יכול למלאות, שהרי כל עניני המועצה הדתית נעשים בשיתוף פעולה עם הרב. מאידך, מרכז המטע מוכרח להיות בקי בעניני כלאיים, ערלה ונטע רבעי; לגזור דרושים דיני רבית ומקח וממכר; וגם החובשת ומרכזת המטבח, מזכיר פנים ומרכז המשק, מרכז ועדת תרבות ויושב ראש האסיפה, זקוקים לידיעות הלכתיות שונות. היום המצב הוא שהרב דואג שבעלי התפקידים לומדים את ההלכות הקשורות בעבודתם במשך הזמן, יחד עם הבעיות המקצועיות. על ידי תכנון מתאים אפשר להגיע לכך שכל חבר שנכנס לתפקיד חדש ילמד את ההלכות הקשורות בעבודתו לפני כניסתו לתפקידו. גם הנחיות ברורות בכתב תעזורנה כאן לחברים.

תפקידו של הרב

מעולם לא היה קשה לקבוע את מקומו של הרב במסגרת של מוסדות הקבוץ: בעניני הלכה סמכותו היא מעל כל המוסדות ומעל כל החלטות הועדות. יותר קשה השאלה באלו מוסדות של הקבוץ ראוי שהרב ישתתף, כדי שהרב ימלא את תפקידו בצורה הטובה ביותר. קיימת סברה שהרב לא ישב בשום ועדה, חוץ מהמועצה הדתית. מאידך ישנה סברה שהואיל ואין שטח בקבוץ שבו אין צורך בהנחיות הלכתיות, ראוי שהרב ישתתף בכל הועדות. טרם החלטנו בין סברות אלו. כמובן שהקבוץ אינו יכול להחליט כאן החלטה מחייבת לכל מצב שעלול להיווצר. יש גם להתחשב באישיותו של הרב.

הוצאות והשקעות לצרכי דת

עד היום הזה לא נקבע ברוב הקבוצים הדתיים כמה מס ישלם כל חבר לסדור ושפור השרותים הדתיים הקהילה. במלים אחרות: אין הנחיות ברורות כמה אחוז מתקציב החזקת החבר ומתקציב ההשקעות מיועד לצרכי דת קהילתיים. לדבר זה יש חשיבות מבחינה עקרונית וגם מבחינה מעשית. הרי בכל קהילה בעולם — תהא דרגת חבריה אשר תהיה — מקובל שמפרישים חלק מהרווח בצורת מס לקהילה, ואילו אנחנו, על אף ההשקפות הרבות והטובות שאנחנו דוגלים בהן, טרם הגענו לדבר זה. אנו משקיעים כל הכספים הדרושים לשרותים הדתיים, אבל אין תקנון ברור שמחייב להפריש תמיד חלק מסוים מהכנסות הקבוץ לצרכים התורתיים של החברה. נדמה לי שתופעה זו היא תוצאה טיפוסית של שיטת ההעסקה בתקנון הקיים מתקנון הקבוץ החילוני.

תכנון ענפי המשק

גם בתכנון ובחירת ענפי המשק מורגש לעתים חוסר התחשבות באופיו הדתי של המשק. אינני גורס את ההשקפה של הרב שאמר: "למה לכם להתעסק בפרות חולבות אם יש בהן בעיות הלכתיות בשבת". אך מאידך גיסא התעלמות מהקשיים הנובעים מההלכה בפתוח ענפי המשק ג"כ איננה נכונה. ולא רק בבעיות הלכתיות יש להתחשב אלא גם באורח החיים הדתי של החברים. מותר לעשות מלאכות בטחוניות מסוימות בשבת מתוך מצות "וחי בהם", אבל ברור הדבר שחזרות תמידיות על עבודות אלו מפריעות למנוחת השבת של החברים. העבודות הבטחוניות יש לקיימן במלואן, אך יש למעט בעבודות מטרידות אחרות אפילו אם הן מותרות ע"פ הדין. ידועה העובדה שבקבוץ החילוני "גזר" חלקו ביום שישי מנה כפולה של תערוכת לעופות כדי למעט את העבודה בשבת, אע"פ שזה גרם הפסדים קלים. לפי דעתי יש בהחלט להתחשב בכל אורחות החיים של יהודי דתי בבחירת ענפי המשק, בהשקעות ובסדור העבודה. המצב בשטח הזה היום הרבה יותר טוב מבשנים הקודמות, אבל יש עדיין מקום לבדוק מוסכמות מסוימות. כל הדברים הנ"ל הם אמנם חשובים, אבל נוגעים רק לחלקים קטנים של חיינו היומיומיים. ישנם שני שטחים שהם מקיפים את כל חיינו והם יקבעו בסופו של דבר את דמותו של הקבוץ הדתי. כאשר בישוב הארצישראלי מתפשטים נגע המותרות והשאיפה לחיי לוקסוס, רואה אני תפקיד חשוב לקבוץ התורתי. אבל על מנת שתהא אפשרות להקים חברה תורנית אמיתית בקבוץ, יש לעיין ולבדוק שני דברים: המשימות הרבות של הקבוץ הדתי והשפעת חיי הקבוץ על חנוך הילדים.

א. המשימות הרבות של חברי הקבוץ הדתי

ידועה הטענה שהקבוץ הדתי סובל מרובי שאיפות ומשימות, שהוא רוצה לבצע. נציין רק את השאיפות הקשורות בסדר היום הרגיל של חבר הקבוץ והקשורות בצד הכלכלי: רוצים להתפרנס בכבוד מיגיע כפיים, בלי נצול של הזולת ובלי רמאות, בלי השתמטות מצרכי צבור, לחיות על רמה נאותה, רוצים גם לקבוע עתים לתורה ולקיים מצוות התלויות בארץ על כל דקדוקיהן. אנחנו רוצים בעזרת ברכת השמים מעל להקים משפחות שישקמו את הריסות עם ישראל ולפתח משק חקלאי שישקם חורבות ארץ־ישראל. נוסף לכך אנחנו שואפים לרמת חנוך גבוהה עבור הילדים, גם רוצים זמן לעבוד בגנת נוי ולשמוע הרצאה על חקר החלל. ועוד צורכי עמך מרובים ויש צורך שכל חבר יקבל על עצמו תפקידים במסגרת החברה. חוץ מזה אנחנו רוצים להתפנות כל יום ללמוד ו/או לשחק עם הילדים; אנחנו רוצים חברה דמוקרטית, דבר שעברו אנחנו משלמים הרבה שעות. הן בזמן

העבודה, הן אחרי העבודה. נוסף לכל הרשימה הזאת שאפשר להוסיף עליה, קיים עוד העול הבטחוני, שדורש מאתנו מאמצים רבים.

נשאלת השאלה: האם קיימת אפשרות מעשית לבצע את כל המשימות האלה ביחד? לי נדמה שהגיע הזמן לבדוק את הדבר הזה. במקרה שיתברר שאין אפשרות לבצע את כל זה ביחד, יש להחליט במשותף על אלו דברים עלינו לוותר, אבל גם כשיתברר שכל המשימות נתונות לבצוע אין לי ספק שהדבר אפשרי רק על ידי תכנון מדוקדק של כלכלת הקבוצה מצד אחד ושל עיסוקיו של החבר מצד שני. המציאות של הקבוצים הדתיים היום הוכיחה שבצורה בלתי מאורגנת ובלתי מחושבת נגיע ח"ו למצב שדומה למצב שיתרו נבא למשה רבינו במקרה שמשה לא יבצע בצורה יעילה את המשימה שהקב"ה הטיל עליו.

כמובן שאין הכוונה שיגידו לכל חבר מה לעשות בזמן הפנוי שלו, אלא שינתן יעוץ והדרכה לכל חבר על הצורה היעילה ביותר בבצוע של כל המשימות. ועל החבר להחליט אם לקבל את העצה או לא.

ב. השפעת חיי הקבוצה על חנוך הילדים

על אף כל המשימות הנעלות שקבל על עצמו הקבוצה הדתי, לא מורגש הדבר בצורה מספיקה בילדי הקבוצה. נדמה לי שיש צורך לבדוק את כל תופעות החיים של הקבוצה, באיזו מידה הן עוזרות או מפריעות לחנוך הבנים. תנאי ראשון לבדיקה כזאת הוא שהיא תיעשה בלי מוסכמות הקיימות בחיי הקבוצה.

כמובן שאת המסקנות מהבדיקות צריך להסיק בזהירות רבה, כי הרי רוב המוסכמות הם בעצם דברים ערכיים וחיוניים, אלא שיתכן שלחלק מהם השפעה שלילית בחנוך הילדים. רק מוסכמות ערכיות שברור למומחים שהן יכולות להפריע בחנוך הילדים יש לשנות או לבטל. עד עכשיו לא היתה קיימת תמיד הזהירות הדרושה כלפי מוסכמות ערכיות. כלפי מוסכמות סתמיות אפשר להתנהג בצורה יותר קלה, ואם יש רק ספק־ספקא שיש להן השפעה שלילית יש לחשוב על בטולן. הנה שתי דוגמאות של שני סוגי מוסכמות.

מוסכמות סתמיות:

אם נגיע למסקנה שהתפילה בבגדי עבודה בלתי־נקיים גורמת אצל הילדים לחוסר כבוד כלפי התפילה וכלפי בית־הכנסת, יש לבטל הדבר, כי הרי לעולם לא טען מי שהוא שיש ערך לתפילה דוקא בבגדי עבודה כאלה, אלא רק מוסכם סתם שגם כך מתפללים בהתישבות.

מוסכמות ערכיות:

אם נגיע למסקנה שיש חשש להשפעה שלילית לעובדה שהאבא משרת את ילדיו כתורן בחדר האכילה, יש לנהוג בזהירות, כי הרי עצם החלוקה של העבודות בקבוץ בין כל החברים היא ערך מוסכם, ויש לבטל אותו רק כשיש חשש מבוסס שהוא מפריע לחנוך הילדים ושאי-אפשר למצוא פתרון אחר.

הוא הדין לגבי השאלה של בצוע "עבודות שחורות" בנוכחות התלמידים על ידי החברים והחברות העוסקים בהוראה. אין ספק שאנחנו שוללים את המושג "עבודה שחורה", דהיינו שמישהו יהיה פטור מעבודות כאלה. את המוסכם שגם מורה עושה עבודות כאלה מותר לשנות רק במקרה שיש לכך שקולים מכריעים.

נסכם את דברינו בתיאור הדילמה, שבפניה עומדים בנינו, אשר התחנכו בתוכנו לחיי תורה. יש לקוות, שהתיאור הזה ימחיש לנו עד כמה הנושא של תכנון תורתי, הוא נושא קיומי לעתידה של ההתישבות התורנית.

ביהדות התורה קיימות שתי דרכים של חיי תורה. דרך אחת היא המשך חיי התורה, כפי שהיו מקובלים בקהילות ישראל בארצות הגולה. לפי הדרך הזו מתמקדים חיי התורה בפיתוח חיי תורה אינטנסיביים וברמה גבוהה בתחום של חיי הפרט וחיי הקהילה. הדרך השנייה שואפת להשלטת התורה על כל מערכות החיים של הישוב ושל המדינה.

בעיני רבים מהבנים מצטיירת דוקא הדרך הראשונה — דרך הצמצום — כדרך המלך, כדרך סלולה וישרה. ומאידך, הדרך השנייה, הדרך השואפת לשלטון התורה על כל תחומי החיים, נחשבת כדרך קשה ומסובכת, כדרך בלתי סלולה שבה תמרורי זהירות מרובים.

בדרך הראשונה, מוקרנת עוצמת האור, אור התורה, על שטח מצומצם ומוגבל ולכן היא מרשימה ואף מקסימה. ההולכים בדרך השנייה חייבים להפעיל עוצמת אור הרבה יותר גדולה על מנת להאיר את תחומי החיים המרובים, שברצונם להאיר. על מנת להצליח בדרך זו, חייבים להפעיל גנרטורים גדולים ומשוכללים, תוך רכז מירבי של כל מקורות האנרגיה למען המטרה הקדושה.

חשבנו שאפשר להצליח בדרך החדשה — הדרך המקורית של עם התורה בארץ התורה — עם המצברים הפשוטים, ה"גלותיים", כפי שמקובל אצל ההולכים בדרך הראשונה. ולפעמים נאלצנו "להסתדר" עם מצברים חלשים מהמקובל, אפילו יותר חלשים מהמצברים המיועדים לתצרוכת "ביתית". ועם המצברים האלה רצינו לפזר אור על שטחים גדולים ונרחבים. ולפעמים אפילו על חשבון האור בתוך ביתנו אנו. וגדולה היתה האכזבה כאשר הבנים באו ואמרו:

רבותי, בבתיים בבני ברק ובירושלים ראינו אורות יותר גדולים ויותר חזקים. אמנם נכון, ששם מקרינים האורות בעיקר בתוך הבתים ובתוך מרכזי התורה, ולא ברשות הרבים ובחיי המעשה. אבל שפע האור בתוך הבתים מקסים!

דברים אלה מחייבים חשיבה מחודשת, ותכנון מחודש של כל המערכת שלנו. זה מחייב השתחררות ממוסכמות רבות ומהרבה הרגלים גלויים. זה מחייב הפעלת גנרטורים בעלי עוצמה רבה, במקום המצברים לתצרוכת ביתית, בהם השתמשנו עד עתה. זה מחייב תכנון של הפוטנציאל הרוחני ורכוז כל הכוחות העומדים לרשותנו. וזה גם מחייב חבור ה"רשת" שלנו למרכזי תורה הקרובים לנו והמוכנים להזרים לנו אנרגיה של תורה.

וכך, נצליח בסייעתא דשמיא, בבנינה של ארץ ישראל על פי התורה, שהיא תורת חיים, ולחיות בה חיים, שהם חיי תורה.